

Мамумки, мумтоз шеъриятимиз Алишер Навоий ижодиёти орқали гоявий томондан ҳам, бадиийлик жиҳатидан ҳам энг юксак босқичга кўтапилган эди. Навоий шеъриятида фракт мавзу ва туйгулар олами эмас, оҳанг, тасвир, тимсол, маъз дунёси ҳам боиниб, ўзгариб, мисли кўрилмаган дараҳоза янгиланган эди. Бу хакикат биргина кўнгил тимсоли мисолига ҳам ўзининг тўлиқ исботини топилиши мумкин. Шарқ шоирлари қалб ва кўнглини инсон мазнавий ҳаётининг бориши билан. Кўнглини поклаша ва уни иш, гузалик ойнасига тенгластириши камолот йўлидаги асосин вазифалардан хисоблашган. Чунки ошиқлик, орифлик, одиллик, комиллик — буларнинг барчасининг кўнгилга борлидир. Зеро, Оллоҳ вуҳудаги қабдан бошка бирор ёзга маърифат мушоҳадасига берилмоқ, гайбий сирларни кааш этмоқ салоҳиятни насаб этмаган. Имон Фазолий «Ҳеҳ улумиддин»да шундай ёзди: «Қалб подшоҳ ҳукмидадир. Аъзолар ва сезигларининг қалба бўйсунши бир ёқдан малакларни. Оллоҳга (ташбиҳда като бўйласин) итоат этишиларига ўхшар. Чунки малаклар итоат этмоқ учун яратиландар, Оллоҳга муҳолифат этиши кучига соҳиб эмасидарлар ва буюрганини бажарлар. Қалб Оллоҳга этиши учун яратилган. Чунончи Оллоҳ таоло «Мен инсонларни ва жинларни фракт мени танишлари учун яратдим» демиш.

Алишер Навоийнинг эътирофи бўйича эса олами яратишдан мақсад одам бўлса, одамдан мақсад кўнгил эди:

Эрмас эди онда гарас ҳеч гул,

Гайри қўнгликин, гарас эрди қўнгул.

Инсон қўнгли — билимлар ҳазинаси. Бу ҳазинада Ҳақ ўзини пинҳон эттан. Иккى дунё саодати кўнглида музжассан. Кимки бу ҳазинага соҳиб бўлса, шубҳасиз, ўзлигига етади. Бирор:

Даҳр иши олудаликдир, эй хушо ул покрав,

Ким ўтар жийфага қўнглини мойил қўлмайин,

— янын алдоқни дунё иши тубанил, кимки покликни истаса бу «жийфа» — ўлимтика кўнглини мойил этаслиги лозим.

Шоирнинг биргина «Бадое ул—бидоя» девонида ўнта кўнгли радиғли газал ўрин олган. Бундан ташкири девонда ақл, ёр, зулф, кош, кўз, висол, борлик, Оллоҳ ва кўнгил муносабати акс этган юзлаб байталар учради. Уларда Ҳақ таолонинг тенгисиз ҳазинаси, назарроҳи хисобланган маърифатга тўла ориф қўнгли, ишқ шиддатидан маъст бехуд, паришон, мискин, жунун сифатига соҳиб ошиқ кўнглининг ҳолатлари ўз инфодасини топган. Алишер Навоий қўнглини анъанавий тарзда ҳоҳ Къабага, ҳоҳ қушга, ғоҳ ғунача, гоҳ денгизга ўшатади. Ўнга ишончи дўст сифатида мурожаат киласди. Бирор аз азъанванилик замирда шоирнинг кўнгил тўғрисидаги ўзига хос қарашлари, бадийин талкимлари юзага чикади. Шоир қўнглини «лаҳми пораи санубари» (гўшт парчаси — таъкид бизниси Н.Б.) деб эмас «бадан мулканинг сultonни, маърифат боғидин ва вадҳат рахинининг эсанг насиими, руҳоният гуллистонидан ошонлиғи гулларининг шаммими» деб билган. Шунга кўра газалларидаги қўнгилнинг турил ҳол ва сифатлари гўзал тарзда тасвирлаб берилган.

Илмада таъидланганидек, шеърий образда шоирнинг асосий муддаоси яширганинг еки сир сакланған бўлади. Чунки поэтик образ шоирнинг фикридан кўра, нотинч руҳи, дардли қалбига мансуб. Шундай экан, уни тўғри талқин килиш шеврда наазарда тутилган асосий ҳакимликтари англаш имконини беради. Шу маннода айрим байталрга муроҷаат этайдик:

Эй ҳаробот ахли, сокий орази акси учун

Соф қилимогли билла май қўзусин

Сайкал қилинг.

Байтдаги «ҳаробот ахли», «сокий», «май қўзуси» — шеърий тимсол. Шоир илгари сурған фикри билши учун эса бу тимсолларни моҳиятига ўтиб юлиш лозим. Ҳаробот ахли — тасаввў-

фий маннода маърифат ахли ва ирфон зуҳур этган комиллик. Соқий — файзи мутлак, бутун файзи ва севгининг ҳайнига бўлган Ҳақ. Май қўзуси — кўнгил. Демак, байтда ифодаланганнидек «май қўзуси» — кўнгил пок бўлсанги унда «сокий орази» — Ҳақ жилласи намоён булади. Зеро тасаввўни туб моҳияти ҳам Поклик орқали кўнгилнинг илоҳий кенглини касб этишидир.

Шоир айнан шундай фикри бошқа бир байтда кўнидаги ифодалайди:

Кўнгил — маърифат гулшани

НАВОЙНИЙ ЎРГАНАМИЗ

560

Бўл сафо ахлига ҳамдам ёр васлин истасан,

Аксини соглаймай сокий бўлмазуна

бода соғ?

Сафо ахли — ахли дил. Ёр — Ҳусни мутлак. Ёр васлин истасан «сафо ахлига ҳамдам» бўлиши шарт. Иккинчи мисранни ҳам ўзхир, ҳам ботиний мазмунда изоҳлаш мумкин. Яъни май тиник бўлмаси сокий орази намоён бўлармиди? Еки кўнгил тоза бўлмаса Ҳақ акси намоён бўлармиди? Байтдаги «сокий» — Ҳақ рамзи, «бода» эса кўнгил маъносиди келган.

Алишер Навоий газалларидаги қўнгил шахар, мамлакат, ўй, кишивар, хароба, вайрон, майхонага ташитлаган байталар жуда кўп. Бу ташбихлар ичада қўнглини Қъабага киес этилиши мазмун-моҳиятига кўра айниска ўтиборлидир. Шоир — лирик қархамон бир газалда кўнглини Қъабага ўшатиб:

Қайбадур қўнглим уйи, айланг тавоғ,

Эй дарду ишк,

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлашга чор-

лайди. Байтдаги кўнгил — Қъаба тимсолига ҳам

бади.

Анда меҳроб ўрнига ер тутила ул ётга кош,

— дег ўшкоҳ ҳайлини уни тавоғ айлаш

